

Записки Кирпатого Мефістофеля

В розчинене вікно потягає розталою корою дерева й кислим вохким духом водянистого, весняного снігу, що ріденько чвакає під ногами. Тютюновий дим, розділений течією повітря, незадоволено клублячись, розріджується. Чути, як дзвонять у Софійському Соборі великопосним, задумливим дзвоном. Там, у Соборі тихо тріскотять свічки, пахтить вільгостю стін, під банею високо вгорі лунає монотонний голос дячка.

Весна — паскудний час, неспокійний, розхристаний, безглуздий. Вечорами тільки й можна робити, що грати в карти. Тут принаймні знаєш, у чому річ. За одну ніч гри можеш пізнати все минуле й майбутнє своїх партнерів.

Ось Карачапов: він здатний схопити людину, що попала в скрутне становище, взяти її за горло й душити доти, поки ні копійки не лишиться в неї. Робитиме це серйозно, з діловитою пикою, мовчки, строго, поважно.

Клапан — боягуз, хапа дрібничками. Схопивши, озиратється, біжить у куточок і там наминає свій маслачок. Окрім маслачків, ні про що не мріє.

Сосницький гасає в ріжні боки. Коли ведеться йому, може кинутись у воду й, ризкуючи життям, рятувати другого. Коли погано з ним, — може підставити ніжку приятелеві і знаходити для себе сатисфакцію в біді його.

Мені приємно заманути чоловіка на саму гору й зіпхнути його вниз. І той момент, коли в очах, поширених надією й захватом, блискає жах — є найкращий. Приємно, коли увага застигає, й ти обережно, м'ярко повертаєш його в той бік, який тобі потрібний. А він усміхається й гадає, що сам іде, «сам іде»! От за це ще можна багато дати: коли ти так запанував над ним, що він уже й не помічає того.

Сосницький бере в мене вже шосту сотню. Він більше не хоче ризкувати. Тепер він гратиме з розумом. Банк нароста. Це вже справжня гора. Але Сосницький по камінчику, як Клапан, довбає і з усіх сил тримає себе, щоб не кинутись

на неї з криком «ура»! Він, недбало розсівшись, ставить малесенькі ставки, — його не обходить гора. Мене ж тягне вивести його на неї.

— Ну, Сосницький, давай у компанії? Га?

— Ні, мерсі.

— Що, волієш по гривеничку зароблять? Розсудливо. Катай, серденько, катай, принесеш діткам гостинчика. Ну, кинь дурниці! Удвох же, кажу тобі. Ну бо!

Сосницький раптом плигає:

— Давай, кат його мамі! Скільки там? Карачапів, бережіться!

Він сідає рівнище, зачісує обома руками жовту гриву й гупа рукою по столі. Він от-от на самісінькій горі. Тоді я замислююсь і кажу:

— Ні, здається, момент не дуже добрий, треба, мабуть, подождати.

— Що?! Ждати? Чого?!

— Кращого моменту. Тепер не можна.

— Ех, ти, боягуз! Сам іду!

— Як хочеш, не раджу.

— Начхав я на твою раду. Скільки в банку?

Він сам іде!

А побіч, за столом із закусками, сидить оцей обгризений Нечипоренко. Немов не помічаючи сам, часом бере вилкою то гриб, то шматочок ковбаси, й їсть. А щелепи йому десь аж корчить, і хочеться кинутись, виючи, на їжу й обома руками пхати її в себе, сопучи та здригуючись від насолоди.

Іноді він підходить до нас і дивиться на сотняні папірці, які ми пересуваємо один до одного. На його синюватих, голодних губах грає запобіглива і в той же час вибачлива посмішка старого ідейного інтелігента. І весь вигляд у його старий, ідейно-інтелігентний: скудовчена, мишачого коліру, кучерявенька борідка; попелясті пасмочки волосся на висках і потилиці; неохайний, обшарпаний піджачок та вишивана сорочка з якоюсь стьожкою, замість краватки; на ногах короткі штани, зпід котрих видно руді халяви чобіт, які тепер іще носять, здається, тільки батюшки. Серед нас, серед наших ретельно поголених облич, бездоганних комірців, строго вигладжених бриж на штанях, лякованих

черевиків, він робить вражіння не то псаломщика, не то прикащика з економії. І здається, що він сидить тут для того, щоб дочекатись, коли пан увільниться й дасть йому інструкції. Тоді він візьме свій клуночок, що лежить десь у кухні, суковату палицю й пішечки почимчикує на вокзал, жаліючи п'ятака на трамвай.

А колись же він царював на мітингах, і ця скудовчена борідка, ці пасмочки на потилиці викликали повагу. Нехайність і вбогість одержі були потрібні, необхідні. Колись робітники на-пам'ять учили прокламації, написані цією рукою, що тепер так несміло і злодійкувато посилає в рот на виделці смачні гриби.

Він чекає на мене. Я сказав, що можу добути йому роботу. В його дома «жіночка та двійко маленьких», як він із грайливою усмішечкою довів до моєї відомости й, мабуть, обливаючись соромом за цю усмішку. Вже два тижні, як вони прибули з заслання, а він ніде не може знайти роботи. Так, так, я запропоную йому роботу.

Коли Сосницький зривається згори й потім понуро сидить, мені стає нудно. Ми граємо цілу добу. Це може остогидіти.

Я закидаю руку назад, беру з столика телефонну трубку й викликаю Соню, не перестаючи грати. На Сосницького я не дивлюсь, але бачу, як його рухи стають важкими та занадто рівними, — так буває з людиною, яка пильно слухає і в той же час щось робить.

— Соня? Здорова! Так, це я... Нешвидко. Автім не знаю. Твій чоловік програє, а я виграю. Йому в коханню ведеться, а мені ні. Але це давно вже відомо... Сосницький, твоя жінка питає, коли ти прийдеш додому?

— Сподіваюсь, сьогодні.

— Сподівається, сьогодні. А я прийду зараз. Даси мені чаю? Чудесно. Ну, поки-що бувай!

Кладу трубку й заявляю:

— Панове! Ставлю всю виграну плюс свою сотню. Чи виграю, чи програю, йду. Отже моя ставка... вісімсот. Ви тримаєте, Карачапов?

Карачапов змурить око від диму цигарки і здає карти. Його обличчя кіргізьке, смугляве, з полиском, неначе погано почищене ваксою, непорушне й серйозне. Це значить,

що в йому гарчить жадність. Йому хочеться загребти мої гроші. Вузькі, пукаті, прикриті млявими повіками очі дивляться в стіл.

Сосницький потягається і протяжно позіхає, занадто широко, як мені здається, розтягаючи свій масний, великий рот. Він хоче показати, що все йде як-слід. Добре.

Я виграю.

— Бачиш, Дмитре, як треба грати? Ну, бувайте, мої панове!

В передпокою, одягаючись, я дивлюсь у дзеркало. Поруч зо мною стоїть Нечипоренко, і в дзеркалі мені видно, що я на цілу голову вищий од його. Він короткий, кущий, з круглою головою; я — довгий, чорний, з довгастим лицем, гострою борідкою й густими бровима, похожими на дві лохматі гусені. Ніс у мене не кирпатий, а качиний, широкий і плескуватий на кінці, з довгими ніздрями. За все лице й постать мене називають Мефістофелем, а за ніс — Кирпатим Мефістофелем.

Нечипоренко натяга поганеньке, кремове коліру пальтечко, підіймає комір і чекає на мене, тримаючи в руці круглу шапку рудого, собачого коліру. Коли я одягаю циліндра, що довгою строгою смугою відбиває світло електрики, я видаюся велетнем поруч із Нечипоренком.

— А вам не було занадто тепло в Сибіру в цьому пальті? — киваю я Нечипоренкові на його легесеньке пальто, натягаючи рукавички.

Нечипоренко знов не то вихиляється, не то потягається і, сміючись, говорить:

— Е, там у мене шубка була! Тут треба було трошки, тее-то-як-його, заставити, значиться...

Він любить називати деякі речі зменшеним ім'ям: шубка, жіночка, діточка, грошенята.

На вулиці запах весни чується дразливо-гостро. Над бульваром повисла безвуха, лиса голова місяця й розгублено посміхається. Тополі, як два ряди величезних віників, стоять непорушно. Крізь прозорі вершечки їх видно блакитно-сріблясті хмаринки. Внизу під тополями брешуть балабайки, й хіхікають незримі парочки. Побіч тротуару дзюркотить вода, а на бруку ще лежить брудний, потовчений сніг, подібний до шоколадної галви.

— Так, так, от уже й весна!.. — зітхає Нечипоренко.

Я почуваю, що він це говорить тільки для того, щоб почати розмову про роботу.

Я переходжу на бульвар і сідаю на лавочку, нічого не кажучи Нечипоренкові й не питаючи його, чи хоче він сидіти.

— Атож, атож, весна, — кажу я. — Чудесна пора. А пам'ятаєте, як ми колись у таку пору революцію «пущали»? Так, так. Ну, так, значиться, роботу? Чудесно, можна. Це можна, можна. Що ж ми вам придумаємо? Тільки от що, голубчику: я вже з вас наперед візьму слово, що ви триматимете в секреті нашу розмову. Діло наше, знаєте, професіональне, адвокатське. Людина ви, я знаю, конспіративна, але попередити треба.

Місяць одсунувся до будинків і звідти дивиться мені в лице. Пахне мокрими кущами та торішнім листям. Голова горить од безсонної ночі. Соня чекає на мене. Тепер іще нема восьмої, значить, Андрійко ще не спить.

— Я не розумію... Автім даю, розуміється, слово.

— От і добре. Значить, даєте. Ну от. А роботу поки-що ми вам примудруємо таку. Часово, звичайна річ, так, щоб перебитись. Знання ніякого не треба. Так би мовити, дипломатичного характеру. Треба, розумієте, поїхати в один город і вмовити одного чоловіка, що абсолютної істини на світі немає, і що світ є не що інше, як тільки наша уява. Простішими словами, дорогий мій, треба, щоб цей чоловічок змалював на суді деякі речі так, як ми їх уявляємо собі. А щоб це легше було зробити йому, ви допоможете йому. Це все ж таки праця, — направляти свою уяву по іншому напрямі. А кожна праця оплачується. Агітатор із вас добрий, і вам це легко буде зробити. Як ви на це, га?

— Себто, як же це?!

— Що саме? Ви про віщо?

Нема нічого більш зворушливого, як оця настовбурченість чесноти. З самого початку свого падіння.

— Ні, ви це серйозно?!

— Цілком серйозно, голубе. А що таке? Можете взяти на себе це доручення?

Нечипоренко раптом поривчасто підводиться й говорить поважним, колишнім своїм тоном, тим самим, яким колись давав мені прикази у справах організації.

— Слухайте, товаришу Антоне (мене, в дійсності, звуть Яковом), — коли це жарт, то я знаходжу, що він досить дурний. Коли ж серйозно, то... то...

Він не знаходить слова, яке відповідало б його почуванням.

— Та що таке, любчику? Які жарти? Цілком серйозно. Ага, я ще забув сказати: гонорар вам я можу запропонувати триста карбованців за вдатне виконання і сто за невдатне. Видатки, звичайно, на мій кошт, їхати, як-мога, швидче.

Триста карбованців для чесноти при голодних очах і діточках — це поважний удар їй. Нечипоренко посміхається.

— Одначе, цього я не сподівався, Чого-чого, а цього не сподівався навіть од вас.

— Ну, голубчику, я не маю часу. Ви подумайте і приходьте з відповіддю. Тільки швидче. Бувайте!

Я встаю і злегка підіймаю циліндра.

— Здорово! — з непорозумінням говорить Нечипоренко. Він одсуває свою собачу шапку на потилицю й невідривно дивиться на мене. Я хитаю головою й їду вгору бульваром. На лавах, по тім боці, що в затінку, кудовчаться темними купками людські постаті. Я згадую, що сьогодні неділя.

Іду довго, але кроків за собою не чую. Нечипоренко стоїть на місці, чи, напнувши шапку по самі очі, спішить до своєї «жіночки» швидче розказати про все, що чула й бачила його чесна душа.

— — — —

Андрійко сидить у їдальні за столом і, схилиючи голову то на праве плече, то на ліве, поклавши язика на верхню губу, розмальовує колірними олівцями якийсь краєвид.

Соня лежить у кріслі-гойдалці й читає. Побачивши мене, вона спокійно пускає книгу на коліна й питає:

— Чай питимеш?

Андрійко робить останній штрих, схоплюється й підбігає до мене. Я почуваю, як м'якнуть мені ноги від його дотиків. Підхоплюю його під пахви й високо підношу догори. Руки мої чують ніжну теплоту його тіла, й мені знову здається, що я злитий з ним, і що відірватись од його буде для мене фізично боляче.

— Вище, дядю Яша, вище! — кричить згори Андрійко і здійсмає руки, намагаючись дістати до стелі.

— Ти його упустиш... — сухо кидає Соня.

— Дядю Яша, ще, ще грошки!

Але я спускаю його на землю й, держучи за руку, сідаю за стіл.

— Ну, як справи, малий?

— Та нічогенько. А в одного хлопчика сьогодні знайшли табак у кишені. Второкласник. Його виженуть. Глупо за таку дурницю виключати хлопчину. Правда, дядю Яша?

Я боюсь, що на моїм лиці занадто виразно помітно моє почування й, посміхаючись, кажу:

— А звичайно, звичайно. Чорт зна, що таке!

— Ей, дядю, ти знову смієшся! Я не хочу. Я з тобою серйозно, а ти... Коли я буду у другому класі, я теж куритиму!

— А тепер не куриш?

— Тепер ще рано, — поважно говорить він.

Так, він викапана мати. Ті ж самі блакитнуваті-сірі очі, тільки не такі сухі та жорсткі, те ж саме пукате, як бік чайника, чоло, гостре підборіддя, біляве, невитке волосся. Ніс неправильний. І сьогодні мені здається, що в йому є щось качине, плескувате. Глибоке хвилювання та ніжність обхоплюють мене.

Я кашляю, закурюю й кажу Соні:

— Ти дуже сердися?

— За віщо? — байдуже кидає вона, тримаючи руку на крані самовара. Потім закручує його й підсуває мені склянку міцного чаю, такого, який я люблю.

— Ну, за віщо... Але, бачиш, нема гірше, як грати у своїй кумпанії. Все дають один одному відігратися. Та так тягнеться доти, поки всі не потомляться...

Андрійко тягне руку, хоче піти. Я обіймаю його й садовлю собі на коліна. Він задоволений і зараз же починає нишпорити по моїх кишенях.

— Андрійку, тобі час спати... — каже Соня.

— Ну, ма-амо! Ти раз-у-раз, як приходиться дядя Яша, женеш мене спати. А ще дев'ятої години немає.

Знайомий біль і жаль до себе вколюють мене.

— Так, правда, йди, хлопче, спати, йди...

А от же є якась підла насолода в цьому болю!

Соня, здається, розуміє мене, бо насмішкувато посміхається й підходить до нас.

— Ти повинен бути вже в ліжку в дев'ятій годині. Поки вмиєшся, роздягнешся... Йди, скажи Фені, хай допоможе тобі. Прощайся з Яковом Василевичем та йди.

Андрійко помалу злазить із моїх колін і, коли вже стоїть долі, простягає мені руку. Я усміхаюсь, потискаю її й випускаю. Андрійко цілує матір і виходить.

Соня сідає проти мене, становить лікті на стіл і, з'єднавши кінці пальців, говорить:

— Мені, Якове, треба побалакати з тобою.

Коли за дверима їдальні зникає маленька постать, я стаю самим собою. Присуваю попільничку, закладаю ногу на ногу й одкидаюсь на спинку стільця.

— Слухаю з охотою.

— Я прохала б серйозніше вислухати.

— Серйозніший од мене може бути хіба тільки ідейний вегетаріанець.

Соня деякий час мовчить, немов би занята своїми пальцями. Ніс у неї не Андрійків — правильний, суховатий, з рожевими, рухливими ніздрями. В Сосницького теж не Андрійків — м'ясистий, важкий; ніздрі, неначе цвяшком проткнуті. Мені здається, найвірніше дзеркало душі людини не очі, як гадають, а ніс. Бувають носи добрі, злі; м'ягкі, тверді; важкі, легковажні; хитрі, простодушні.

Соня зводить на мене Андрійкові блакитнувато-сірі очі й тихо каже:

— Не ходи до нас.

Всередині штовхає мені щось боляче, але я, не перестаючи посміхатись, злегка дивуюсь і кажу:

— Досить несподівана гречність. Чому ж то так?

— Гречности покиньмо. Тому, що твоє... тому, що ти погано впливаєш на всіх нас. Дмитро при тобі розпускається, нервується. Андрійко стає неслухняним, вередливим. Я також нелегко почуваю себе з тобою. Краще нам не бачитись.

Я мовчу. Ніс у Соні від хвилювання блідне, й губи стають іще тоншими, лице робиться сухим, колючим. Тепер видно, що їй двацять дев'ять літ, а то й більше.

Мені власне треба б устати й піти.

— Чу-удно... — кажу я, струшуючи попіл із цигарки й роздрібноючи кінцем цигарки сіреньку грудочку. — Чу-удно. А

я гадав собі, що впливаю на вас як-найблагодієтворючіше. Другому. У справжньому розумінні цього слова, без лапок!..

— Ти, мабуть, не від того, щоб і в лапках бути другом? Злість її не зовсім зрозуміла.

Соня поривчасто змахує руки з столу й нервово чепурить волосся. На мене не дивиться, але я почуваю, що вона чекає відповіді на ці слова. Якимось особливо чекає.

— Через що ж раптом така постанова? Цілий рік буваю, й нічого і... так несподівано?...

Строго похмурює свої милі, широкі брови й, дивлячись убік, вже майже спокійним, звичайним сухим тоном каже:

— Бо ця постанова давно вже назріла. Я хочу сказати тобі отверто... Ти — людина глибоко неморальна, негарна й жорстока. Ти хитрий і вмієш ховати себе, але тебе все ж таки видно. В тебе нема нічого не то що святого, а... а навіть дорогого, цінного в житті. Я не знаю, на віщо ти живеш. Побувши з тобою, відчуваєш себе порожнім і зайвим. Стає нудно жити...

Немов із книжки вичитує, — видно, давно наготовила всі ці фрази й не раз повторювала їх про себе. Я уважно слухаю.

— ... Ти з усього смієшся й удаєш з себе розчарованого, але робиш це для того, щоб замазати свою бездушність і моральну порожність. І через це ти й жорстокий і... багато іншого, ще гіршого. Я не хочу торкатись твого особистого життя. Це твоє діло, живи, як хочеш. Але, коли ти своєю особою входиш у наше життя, я маю право охоронити себе. До твоєї появи серед нас Дмитро був порядною людиною. Він не був тим, що вісім-дев'ять літ тому, але не був і тим, чим він є тепер. Це ти навчив його сміятися з того, чому він раніше поклонявся, ти здеморалізував його. Так, так, ти! Це я раз-у-раз повторювати. Ти навчив його грати в карти, писати брехливі статті, любити гроші, пити і... мабуть, зраджувати мене. Я певна, що ти не раз тягав його з собою до продажніх жінок. І спеціально для того, щоб тріумфувати, щоб тішитись і сміятися з нас, з нашого «семейного очага».

Мене, властиво, не дуже дивує цей потік обвинувачень і лайки. Він повинен був, зрештою, колись прорватися. Дивно тільки, що це, здавалось, без помітної причини сталося.

— Прости, Сонічко, що переб'ю. Бачиш, слухаючи тебе, можна подумати, що Дмитро якийсь хлопчик або людина

без волі. Це раз. Друге, що він ніби справді так змінився. А третє, що я надзвичайно сильна натура. Нічого цього, серце, немає. Він не хлопчик, силу волі має таку, що дай Боже всякому, а я ніякого впливу не маю на його. Ти все це... Дозволь мені скінчити!.. Ти все це знаєш таксамо добре, як і я, але тобі треба до чогось причепитись, щоб вигнати мене. Автім, вибач мені, хиба не все-одно, яким способом ти це зробиш. Ти хочеш ще щонебудь мені сказати, чи мені вже треба йти?

Соня пильно дивиться мені в лице, немов би бажаючи примусити мене зніяковіти. Біля її очей виступила фарба, і здається, що очі горять.

— Для чого ти втисся до нас?

Голос погрозливий, тихий.

— Я не втискувався, Соню. Пам'ятаєш, ми зустрілись випадково, і ти сама запрохала мене заходити.

— Ні, ти втисся! Ти напрохався. Ти знав, що я повинна була ненавидіти тебе всі ці вісім літ. І все ж таки ти, з твоєю звичайною нахабністю й безцеремонністю, входиш у нашу родину і... руйнуєш її.

— Забобони, Соню. Сім'ю не можна зруйнувати збоку. Вона завсіди розпадається зсередини.

— Ну, це твоя, «теорія». А я кажу те, що бачила на власні очі.

Я позіхаю й підводжусь.

— Так. Вибач, ти у згоді з Дмитром усе це кажеш мені?

— Так, у згоді. В цілковитій згоді!

Вона каже ці слова необдумано, я це чудесно розумію. Але злегка вклоняюсь їй і кажу:

— Досить дотепно ви згодились: він мені винен дев'ятьсот карбованців.

Соня помалу встає, випростовує свою невелику, трохи плескувату постать і мовчки простягає до дверей руку:

— Ідіть звідси зараз же!

Я деяку хвилину стою і з усмішкою дивлюсь на неї. Мені треба багато зусиль, щоб удержати себе від найпевнішого виявлення дійсної правди: підійти, обняти й почать цілувати. Тоді виявилась би істина.

Я повертаюсь і йду, не сказавши більше ні слова.